

دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A»

رشته علوم تربیتی گرایش برنامه ریزی درسی

عنوان:

بررسی جایگاه میراث فرهنگی در کتب درسی تاریخ و ادبیات

فارسی دوره متوسطه علوم انسانی ایران

استاد راهنما:

دکتر عباس قلتاش

استاد مشاور:

دکتر مسلم صالحی

نگارنده:

زلیخا فراغتی

بهار و تابستان 1388

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه میراث فرهنگی در کتاب های درسی تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی انجام شده است و مشخص گردید به چه میزان حیطه های شناختی، عاطفی و مهارتی میراث فرهنگی در کتب درسی مورد توجه واقع شده است. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیل محتوا انجام شده است و با استفاده از سیاهه های تهیه شده، از کتب دوره متوسطه فقط کتاب های تاریخ ایران جهان پایه دوم و سوم و ادبیات فارسی هر سه پایه مورد بررسی قرار گرفته اند. واحد تحلیل در این پژوهش، جملات موجود در متن کتب درسی می باشد که با توجه به بررسی های انجام شده، میزان فراوانی و درصد جملات مرتبط با مؤلفه های میراث فرهنگی به دست آمده و مورد مقایسه قرار گرفته اند. مهمترین یافته های این پژوهش عبارت بودند از این که: در کلیه کتب انتخاب شده به مؤلفه های میراث فرهنگی توجه کافی نشده است. اما از 17 مؤلفه مطرح شده در سیاهه ها به بعضی از مؤلفه ها مانند: باورهای دینی، نخبگان و مشاهیر ادبی، هنری، علمی و کتب و آثار ادبی، هنری، علمی و ... بیشتر و به مؤلفه های قوانین و مقررات شهروندی، سرود و پرچم و ... کمتر توجه شده است. همچنین از میان این 5 کتاب که مورد تحلیل واقع شده اند، کتاب ادبیات فارسی پایه اول با 14/21 درصد، بیشترین توجه و کتاب تاریخ ایران و جهان پایه دوم با 6 درصد، کمترین توجه را به میراث فرهنگی نموده اند و در کلیه کتب مورد بررسی به حیطه شناختی بیشتر از حیطه عاطفی و مهارتی توجه شده است.

کلید واژه ها: میراث فرهنگی، کتب درسی، دوره متوسطه

تقدیم به

پدر و مادر مهربانم

و

برادر عزیزم مجتبی، همسر مهربانش مهشید و مهدی کوچک

آنانی که با پرواز نابهنگامشان، اندوه را برای همیشه مهمان دل‌های ما کردند

و

برادر بزرگواری که با همراهی و همدلی رنج تحصیل را بر من آسان نمود.

سپاسگزاری

حمد و سپاس خداوندی را سزااست که توفیق گام نهادن در مسیر علم و دانش را به این حقیر عنایت فرمود. اکنون که به یاری خداوند این پژوهش به پایان رسیده است بر خود لازم می دانم از تمام کسانی که در این راه اینجانب را یاری نمودند تشکر و قدردانی نمایم.

استاد ارجمند جناب آقای دکتر عباس قلتاش که با راهنمایی ارزشمندشان دشواری کار را بر من آسان نمودند، جناب آقای دکتر مسلم صالحی که مشاوره این پژوهش را قبول فرمودند و دوست عزیزم خانم یزدان دوست که مرا تا آخرین لحظه پشتیبان بودند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ج.....	چکیده
د.....	تقدیم به
ه.....	سپاسگذاری
و.....	فهرست مطالب
ط.....	فهرست جداول
ی.....	فهرست پیوست ها
	فصل اول (طرح تحقیق)
2.....	مقدمه
4.....	بیان مسأله
6.....	اهمیت و ضرورت انجام پژوهش
8.....	اهداف پژوهش
8.....	سؤال های پژوهش
9.....	تعریف اصطلاحات پژوهش
	فصل دوم (ادبیات پژوهش)
11.....	مبانی نظری عام مربوط به فرهنگ
11.....	تعاریف و مفاهیم فرهنگ
16.....	عوامل و عناصر فرهنگ
24.....	رویکردهای مختلف به فرهنگ و انتقال آن
35.....	برنامه درسی و فرهنگ پذیری
36.....	اصول تربیت فرهنگی

36	اهداف کلی تربیت فرهنگی
37	اهداف شناختی
38	اهداف عاطفی
39	اهداف مهارتی
40	محتوای تربیت فرهنگی
41	میراث فرهنگی
41	تعاریف و مفاهیم
44	میراث فرهنگی و آموزش
47	تحلیل محتوای کتب درسی
48	هدف های کلی درس تاریخ
50	هدف های کلی درس ادبیات فارسی
51	پیشینه
51	نظری
52	عملی

فصل سوم (روش تحقیق)

58	مقدمه
59	روش انجام پژوهش
59	جامعه و نمونه آماری
59	ابزار پژوهش
60	پایایی و روایی
60	روش تحلیل داده ها

فصل چهارم (تجزیه و تحلیل داده ها)

62	مقدمه
65	تحلیل محتوای کتاب ادبیات فارسی پایه اول متوسطه

67.....	تحلیل محتوای کتاب ادبیات فارسی پایه دوم متوسطه
69.....	تحلیل محتوای کتاب ادبیات فارسی پایه سوم متوسطه
71.....	تحلیل محتوای کتاب تاریخ ایران و جهان پایه دوم متوسطه
73.....	تحلیل محتوای کتاب تاریخ ایران و جهان پایه سوم متوسطه

فصل پنجم (بحث و نتیجه گیری)

76.....	مقدمه
76.....	بحث و نتیجه گیری
79.....	پیشنادهای کاربردی
79.....	پیشنادهای پژوهشی
80.....	محدودیت های تحقیق
81.....	منابع و مآخذ
84.....	منابع انگلیسی

فهرست جداول

صفحه	عنوان
65.....	جدول توزیع مؤلفه ها و ابعاد میراث فرهنگی در محتوای کتب ادبیات فارسی پایه اول و دوم و سوم متوسطه
67.....	جدول توزیع مؤلفه ها و ابعاد میراث فرهنگی در محتوای کتب تاریخ ایران و جهان پایه دوم و سوم متوسطه
69.....	جدول توزیع مؤلفه ها و ابعاد میراث فرهنگی در کتب ادبیات فارسی پایه اول متوسطه
71.....	جدول توزیع مؤلفه ها و ابعاد میراث فرهنگی در کتب ادبیات فارسی پایه دوم متوسطه
73.....	جدول توزیع مؤلفه ها و ابعاد میراث فرهنگی در کتب ادبیات فارسی پایه سوم متوسطه
75.....	جدول توزیع مؤلفه ها و ابعاد میراث فرهنگی در کتب تاریخ ایران و جهان پایه دوم متوسطه
77.....	جدول توزیع مؤلفه ها و ابعاد میراث فرهنگی در کتب تاریخ ایران و جهان پایه سوم متوسطه
79.....	جدول مقایسه کتاب های درسی متوسطه علوم انسانی بر مبنای مؤلفه های میراث فرهنگی

فهرست جداول

صفحه

عنوان

فرم نظرخواهی

جدول توزیع مؤلفه ها و ابعاد میراث فرهنگی در محتوای کتب درسی

فصل اول

طرح تحقیق

مقدمه

توسعه وسایل ارتباط جمعی که امید مواجهه و تفاهم بیشتر فرهنگ ها را می افزود، امروزه به وسیله‌ای برای تحمیل فرهنگ بخشی از جهان بر سایر نقاط آن بدل شده است. آنچه می توانست مایه وحدت فرهنگ جوامع گردد، جهان را به نوعی یک شکل فرهنگی می خواند. یک شکلی موجب اضمحلال هویت گشته به طور متقابل تلاش برای احراز هویت فرهنگی در مقیاس فرد و جامعه را می افزاید. اگر قرار است دهکده جهانی در آینده بدون «خان» اداره گردد و برای آنکه چنین بشود شناخت و حفظ هویت فرهنگی هر یک از جوامع بشری اهمیت ویژه می یابد. زیرا این شناخت، قابلیت ها و نقش هر یک از اعضا را برای شرکت در یک تیم جهانی معین می نماید. از این روست که میراث فرهنگی هر جامعه سند فرهنگی اوست اهمیتی روز افزون می یابد. وقوع انقلاب اسلامی در ایران و انتخاب شعار «نه شرقی نه غربی» توسط مردم را می توان گویای این واقعیت دانست که جامعه ایران با نفی تسلط فرهنگ خودی در صدد بازشناسی هویت اسلامی - ایرانی خویش و ترسیم راه آینده با اتکاء بر آنست. بدون شک در این شرایط میراث فرهنگی ایران می تواند نقش بسیار تعیین کننده در این بازیابی هویت ایفا نماید. اما قبل از آنکه میراث فرهنگی به احراز هویت در جامعه ایران کمک نماید، خود نیازمند احراز هویت واقعی خویش بر اساس ارزش های حاکم بر جامعه است. زیرا سیاست هایی که در طول قرن گذشته بر میراث فرهنگی ایران اعمال شده است نه تنها اعتنایی به این ارزش ها نداشته بلکه تصویری واژگون از آن در جامعه ترسیم نموده است. ترمیم سیاست های موجود وضع سیاست های جدید در این زمینه نیاز به دریافت واقعیت ها و ضرورت های امروزی میراث فرهنگی در ایران دارد (حجت، 1380).

تمدن و فرهنگ هر قوم یا ملتی از ویژگی های خاصی برخوردار است که آن را از سایر فرهنگ ها متمایز می سازد و آن عبارت است از مجموعه پیچیده ای که در زبان، ادبیات، اعتقادات مذهبی و سنن اجتماعی و سایر پدیده های موجود در تمدن یک جامعه تجلی یافته و از نسلی به نسل بعد انتقال می یابد. بدین ترتیب آثار و عناصر بر جای مانده از اعصار گذشته که در ارتباط با زندگی انسان و نیازهای او پدید آمده است، آثار مدنی و فرهنگی و نهایتاً سمبل تراوشات ذهنی و فکری و هنری اقوام بوده و به عنوان میراث فرهنگی گذشتگان محسوب می شود (انصاری، 1387).

در بررسی ضرورت جایگاه گذشته، تاریخ و میراث فرهنگی در برنامه ریزی درسی، و بطور کلی آموزش و پرورش همین بس که در قرآن کریم که اصلی ترین خواستگاه تمامی ارزش ها برای مسلمانان است. مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. همانگونه که در قرآن در سوره بقره آیه 66 آمده است:

«فجعلناها نكالا لما بين يديها و ما خلفها و موعظه للمتقين»

"و آنها را عبرت معاصران و آیندگان و اندرزی برای پرهیزکاران گردانیدیم."

بیان مسأله

وحدت و انسجام رمز موفقیت و ماندگاری هر قوم و ملتی محسوب می‌گردد و برای دستیابی به این مهم وجود محوری اصیل و مورد قبول همگان شرطی الزامی است. به منظور ایجاد تحکیم وحدت ملی پیشنهادات فوق مطرح می‌گردد: که تقویت فرهنگ های قومی به عنوان قسمتی از فرهنگ برای جلوگیری از نفوذ و تهاجم فرهنگ بیگانگان تشویق و تأکید بر اهمیت آداب و رسوم ملی در جهت تحکیم وحدت و انسجام ملی (نظیر نوروز، دهه فجر و ...) شناساندن سمبل های مشترک ملی و همچنین معرفی شخصیت های ملی به منظور ایجاد علایق مشترک ملی، تألیف مذاهب و اقوام مختلف از طریق روشن سازی تاریخی جهت نشان دادن هویت تاریخی یکسان و ایجاد توجه به این نکته که تاریخ مشترک یعنی پای بندی های مشترک (مرعشی، 1376).

وجود درکی همه جانبه و عمیق از میراث فرهنگی در بازشناسی هویت فرهنگی نقش اساسی بازی می کند زیرا ارزش های فرهنگی هر جامعه در وضع سیاست های میراث فرهنگی مورد تأیید مجامع بین المللی و منشورهای ذیربط قرار می گیرد. ناکامی های حاصل از عدم توجه به این امر و خساراتی که از این جهت به میراث فرهنگی اکثر کشورهای جهان سوم وارد آمده است انکارناپذیر است (حجت، 1380).

میراث فرهنگی شامل همه چیزهای با ارزشی می شود که گذشتگان یک ملت آنها را ساخته یا تهیه کرده اند. این چیزها، از نسلی به نسلی دیگر منتقل شده و به ما رسیده اند و در اصل حاصل و نتیجه و کوشش انسان های قبل از ماست و حفاظت از این آثار موجب ترقی انسان ها شده است، و زندگی اجتماعی آنها را بهتر کرده است به همین دلیل باید در حفظ و نگهداری این آثار فرهنگی کوشید زیرا افتخار داشتن میراث فرهنگی تنها برای یک یا چند نفر نیست بلکه برای تمام مردم یک کشور است و در اصل شناسنامه ارزش و با اهمیت هستند که مورد توجه و حیرت مردم سایر مناطق جهان نیز قرار می گیرند. این گونه آثار، میراث مردم همه جهان هستند و به آنها میراث جهانی می گویند. در کشور ما تخت جمشید، معبد چغازنبیل (در خوزستان)، مجموعه آثار واقع در میدان امام اصفهان و کتیبه بیستون به عنوان میراث جهانی شناخته شده اند که نشان دهنده عظمت و اهمیت فرهنگی و تمدن مردم ایران هستند. خوشبختانه در دهه های اخیر در کشور ما برای حفظ و احیای آثار فرهنگی تلاش های قابل توجهی صورت گرفته است. اما این مقدار کافی نیست و فرزندان ما به آموزش های زیادی نیاز دارند تا برای حفظ و تداوم این میراث آماده

گردند. آموزش هایی که باید علاقمندی و تعلق خاطر به فرهنگ خودی را سرلوحه اهداف خویش قرار دهد (جوادیان، 1386).

ذهنیت غالب در جامعه به تعریف درست و جامعی از میراث فرهنگی دست نیافته است و احتمالاً تصور عامه بر این است که حیطه شمول میراث فرهنگی تنها به آثار و یافته های تاریخی محدود می شود در صورتیکه واژه میراث فرهنگی به کلیه سنت ها، رفتارها، باورها، اعتقادات، دست ساخته های بومی، ابزار و ادوات سنتی و کشاورزی و ... را شامل می شود و اهمیت و ارزش این بخش کمتر از آثار و ابنیه تاریخی نیست. با شناسایی و آشنایی بیشتر و بهتر میراث فرهنگی کشور می توان ارزش های سنتی، بومی و در کل رفتارهای فرهنگی هر منطقه را اشاعه داد و بازارهای تازه ای برای دست ساخته های سنتی فراهم نمود و از این طریق کمک مؤثری به اقتصاد کشور کرد (شیرازی، 1374).

نگاه به گذشته معنی و جهت فعالیت های ما را در مورد میراث فرهنگی روشن می نماید و تمام کسانی که به نحوی با میراث فرهنگی سر و کار دارند وظیفه دارند که در باب گذشته بیندیشند. در این مورد قرآن می فرماید: «پیش از شما سنت هایی بوده است، پس بر روی زمین بگردید و بنگرید که پایان کار آنها پیامبران را به دروغگویی نسبت داده اند چه بوده است.» (آل عمران - 137:3).

در حقیقت هیچ چیز مانند گذشته که همچون سایه انسان را در همه جا دنبال می کند کنجکاو می نماید. با برنمی انگیزاند. با تأمل در گذشته قادر خواهیم بود دریافت بهتری از انسان بدست آوریم (حجت، 1380).

این تحقیق درصدد فراهم نمودن امکان لازم برای پاسخگویی به این سؤال است که ببینیم به چه نحوی در محتوای کتاب های درسی تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه به این مهم پرداخته شده است. برای پاسخ به این سؤال اصلی، پژوهشگر با مطالعه مبانی نظری، مهمترین مؤلفه های مطرح در حوزه میراث فرهنگی را مشخص می سازد و در قالب سیاهه تحلیل محتوا آنها را تنظیم و به بررسی میزان توجه به آنها در کتب درسی مذکور می پردازد.

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

یکی از وظایف مهم آموزش و پرورش در هر جامعه ای این است که نسل جوان را باتاریخ گذشته و میراث های فرهنگی آشنا ساخته و زمینه بازشناسی ارزش های فرهنگ ملی را فراهم نماید؛ و این نقش مهم آموزش در فرهنگ جوامع است که بسیاری از نظام های آموزشی کشورها را بخصوص در سال های اخیر وادار به حفظ هویت ملی و فرهنگی خود از طریق سیاست گذاری ها و برنامه ریزی های آموزشی کرده است (طالبی، 1378).

برای شناخت قابلیت های جوامع و بقاء آنها و جلوگیری از تسلط یک شکلی فرهنگی تحمیلی بر آنها، احیاء هویت فرهنگی هر جامعه ضرورت روزافزون می یابد؛ و عامل مهمی که شکل گرفتن مفاهیم لازم بین جوامع و میراث فرهنگیشان را مشکل نموده است عدم انطباق مفاهیم و ارزش های ارائه شده برای میراث فرهنگی با سیستم ارزشی این جوامع است. این در حالی است که ضرورت توجه به ارزش های فرهنگی هر جامعه در وضع سیاست های میراث فرهنگی مورد تأیید مجامع بین المللی و منشورهای ذیربط قرار می گیرد (حجت، 1380).

ملتی که پیوندش را با گذشته خود نبریده و به این گذشته فرهنگ آن با احترام ولی با دیدی کنجکاو و جستجوگر می نگرد توان آن را خواهد یافت تا با آگاهی از نارسایی ها و اشتباهات و ضعف هایی که دامنگیرش گردیده و او را از حرکت و پیشرفت باز داشته، بدون آنکه خویش را بیازد و احساس تباهی کند، رهایی یابد؛ زیرا تاریخ نشان داده است که فرهنگ هر ملتی به شرط آنکه پیوندش را با مردم قطع نکند، در بیشتر موارد از این ویژگی برخوردار است که در مسیر طبیعی خویش دگرگونی های وسیعی و در برخی موارد بنیادی را در حیات جامعه خود بوجود آورد و آنرا از حالت سکون و یکنواختی نجات بخشد. "ژرژ بالاندیه" می گوید: «فرهنگ انگیزه و واسطه بقاست، رمز جان بدر بردن هر ملت از مهلکه هاست.» این است که استعمارگران در راستای قطع رابطه میان ملت ها و تاریخ و فرهنگ آنها، در جهت تبدیل آن به ملت هایی بی هویت و بی ریشه هستند. و بدین ترتیب در صدد ارائه فرهنگ خود به آن هاست تا بر آن پایه بیاندیشند و بر آن روال عمل کنند (ورجاوند، 1368).

با توجه به این رسالت مهم نظام آموزش رسمی و یافته های پژوهشی در مورد کمبود یا ضعف در انتقال میراث فرهنگی به نسل جوان، لزوم توجه بیشتر به عوامل و عناصر فرهنگ ملی در محتوای برنامه های درسی دوره های مختلف تحصیلی مطرح گردیده است. بدین منظور این تحقیق ابتدا به استخراج

عوامل و عناصر اساسی فرهنگ از دید متخصصان فرهنگی پرداخته و سپس بنا به ضرورت ارائه در برنامه درسی، به تحلیل کتب درسی علوم انسانی (ادبیات فارسی پایه اول و دوم و سوم و تاریخ ایران و جهان پایه دوم و سوم) در دوره دبیرستان می پردازد تا مشخص شود که برنامه درسی موجود تا چه حد در آن راستا حرکت می کند.

اهداف پژوهش

هدف کلی

تعیین جایگاه میراث فرهنگی در کتب درسی تاریخ و ادبیات فارسی دوره متوسطه رشته علوم انسانی.

اهداف ویژه:

- 1- تعیین میزان توجه کتب درسی به حیطه شناختی میراث فرهنگی
- 2- تعیین میزان توجه کتب درسی به حیطه عاطفی میراث فرهنگی
- 3- تعیین میزان توجه کتب درسی به حیطه مهارتی میراث فرهنگی

سئوال کلی:

چگونه وبه چه میزان میراث فرهنگی در محتوای کتب درسی توجه شده است؟

سئوال های ویژه:

- 1- به چه میزان به حیطه شناختی میراث فرهنگی در کتب درسی توجه شده است؟
- 2- به چه میزان به حیطه عاطفی میراث فرهنگی در کتب درسی توجه شده است؟
- 3- به چه میزان به حیطه مهارتی میراث فرهنگی در کتب درسی توجه شده است؟

تعریف اصطلاحات پژوهش

تعریف مفهومی واژه ها

میراث فرهنگی¹: هر چیز ارزشمندی که به فرهنگ یک ملت مربوط می شود و متعلق به آن ملت است (جوادیان، 1386).

کتاب درسی: کتبی که در سراسر کشور به عنوان کتاب درسی رسمی در مدارس تدریس می شود.
دوره متوسطه: یکی از دوره های تحصیلی در ایران می باشد.

تعریف عملیاتی واژه ها

میراث فرهنگی: در این پژوهش منظور از میراث فرهنگی، مؤلفه های جشن های ملی، مشاهیر و نخبگان علمی، ادبی و هنری، کتب و آثار علمی، ادبی و هنری، مکان های تاریخی، قهرمانان ملی، سرود و پرچم، اختراعات و اکتشافات، لباس پوشش ایرانی، غذاهای ایرانی، موسیقی ایرانی، نقاشی و خط، آداب و رسوم و ... می باشد که با مطالعه مبانی نظری مشخص و در قالب سیاهه تحلیل محتوای میراث فرهنگی کتب تدوین و مورد بررسی قرار می گیرد.

کتاب درسی: در این پژوهش کتاب های درسی تاریخ ایران و جهان (پایه دوم و سوم) و ادبیات فارسی (پایه اول و دوم و سوم) متوسطه علوم انسانی می باشد.

دوره متوسطه: در این پژوهش منظور رشته علوم انسانی و پایه های اول و دوم و سوم می باشد.

¹ - Cultural Heritage

فصل دوم

ادبیات و پیشینه‌ی پژوهش